

PSIXOLOGİYA

Pərvin Əliyeva
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

YENİYETMƏLƏRDƏ MİLLİ XARAKTERİN FORMALAŞMASININ SOSIAL-PSIXOLOJİ MAHİYYƏTİ

Açar sözləri: *xarakter, etnopsixoloji hisslər, xarakter əlamətləri, milli xarakterin hərəkətverici qüvvələri*

Keywords: *character, ethnopsychological feelings, character traits, driving forces of national character*

Ключевые слова: *xarakter, этнопсихологические чувства, черты характера, движущие силы национального характера*

Hər bir insan öz xarakterinə görə digər insanlardan fərqləndiyi kimi hər bir xalqın, millətin də özünəməxsus, tipik xarakteri mövcuddur. Milli xarakter bir millətin fərqləri arasında meydana gələn ortaq münasibətlər və bu münasibətlərdən yaranan hərəkət və düşüncə tərzlərinin ifadə olunması kimi başa düşülür.

Xalqın yaşadığı mühit, tarixi vəziyyət, milli mədəniyyət, millətin milli ideologiyası onun milli xarakterinin formalaşmasına böyük təsir göstərir. Hər bir xalqın özünəməxsus xarakter keyfiyyətləri var və onun münasibətlər sistemi, davranış qaydaları bununla tənzimlənir. Bu da xalqları bir-birindən fərqləndirir. Milli psixologiya, ideologiya, sosial münasibətlər, dil, ərazi birliyi, din və əqidə yaxınlığı, milli adətlər, ətraf mühitə ümumi münasibət ümumi milli xarakterin yaranmasına səbəb olmuşdur. Milli ənənələr, xarakter əlamətləri, müəyyən etnik ümumilik üzvlərinin davranış və rəftarında üzə çıxır və bu ümumiliyin, həyat tərzinin, ictimai-iqtisadi, siyasi inkişafının xüsusiyyətlərini əks etdirir. Ümumiyyətlə, milli xarakterin formalaşmasında sosial amillərlə yanaşı, genetik amillərin də rolu böyükdür və bu prosesdə bu iki amil qarşılıqlı vəhdətdə iştirak və inkişaf edirlər. İnsanların yaşadığı mühit, yaşayış şəraiti, onların siyasi cəhətdən mövqeyi, hansı tarixi-siyasi dövr keçmələri onların xarakterinə bilavasitə təsir edir və onlarda ümumi etnik xarakter formalaşdırır. “Etnik xarakter əlamətləri müəyyən etnik ümumilik üzvlərinin davranış və rəftarında, hərəkətlərində üzə çıxır və bu etnik ümumiliyin həyat tərzinin ictimai-iqtisadi, siyasi inkişafının xüsusiyyətlərini əks etdirir” [1, s.104]. Bütün bunların təsiri ilə formalaşmış xalqın, millətin özünəməxsus xüsusiyyətləri, milli xarakteri arxetiplər şəklində kodlaşdırılaraq genetik və ictimai

ötürülmə yolu ilə nəsil-dən-nəsilə ötürülür. Milli xarakterin genetik ötürülməsi millətin gələcəyi üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsanların genetik yaddaşı istənilən mühitdə, şəraitdə onların milli xarakter əlamətlərinin üzə çıxmasına şərait yaradır. Görkəmli alim, görkəmli alman psixoloqu A.Adler xarakteri həyatın məsələləri qarşısında bir insanın ruhunda meydana gələn müxtəlif ifadə şəkilləri kimi əsaslandıraraq xarakteri sosial amil olaraq dəyərləndirmişdir.

Azərbaycanlıların milli xarakterinə gəldikdə deməliyik ki, bu sosial-psixoloji keyfiyyət ilk olaraq şifahi xalq yaradıcılığı nümunələrində, dini təsəvvürlərdə, tarixi şəxsiyyətlərin əsərlərində öz əksini tapmışdır. Xarakter, onun əsas quruluşunu təşkil edən milli xarakter Azərbaycanlıların “yaxşı adam”, “pis adam”, “şirin dil”, “acı dil”, “zəhər tuluğu”, “qanı acı”, “əti acı”, “xoş xasiyyət”, “ədalətli”, “insafli”, “qayğıkeş”, “səmimi” yüzlərlə xarakter əlamətlərini özündə birləşdirən belə deyim və duyumlar təsadüfən deyilməyib.

Bir çox tədqiqatçılar millətin xarakter fərqlərinin səbəbini iqtisadiyyatda və sosial şəraitdə axtarmışlar. Günümüzə isə etnopsixoloqlar – V.P.Levkoviç, V.N.Kulikov, Ə.S.Bayramov, Ə.Ə.Əlizadə, Ə.Baxşəliyev, R.İ.Əliyev və başqaları milli xüsusiyyətlərin formalaşmasının ictimai – siyasi və tarixi şəraitdən asılılığı fikrini irəli sürürlər. Xarici ölkə psixoloqları isə etnik xüsusiyyətlərin öyrənilməsinə etnosun tarixi – mədəni inkişafını öyrənməklə başlamışlar. Onlar xalqın adət-ənənələrini, ailə tiplərini və ailədaxili münasibətlərini, mənəvi dəyərlərini öyrənməklə xalqın psixologiyasını, xarakterini öyrənmişlər. Bundan başqa etnopsixoloqlar xalqın milli xarakterini öyrənmək üçün ictimai münasibətləri, milli xarakteri özündə əks etdirən şəkilləri, folklor nümunələrini, xalq musiqisini və rəqslərini də psixoloji cəhətdən təhlil etmişlər və milli xüsusiyyətlər – milli xarakter haqqında fikirlər irəli sürmüşlər.

Doğurdan da xalq yaradıcılığı nümunələri xalqın milli xarakteri haqqında çox şey deyir. Son zamanlar Azərbaycanda da folklor nümunələrinin, ədəbiyyatın psixoloji aspektdə təhlilinə xüsusi diqqət yetirilir, bu sahədə araşdırmalar artmaqdadır. Bu sahədə müasir psixoloqlar Ə.Baxşəliyev, R.Əliyev və başqalarının maraqlı araşdırmaları var. Ə.Baxşəliyevin “Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinin sosial-psixoloji mahiyyəti” və R.Əliyevin “Mentalitet” kitablarını buna misal göstərə bilərik. Ə.Baxşəliyev “Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərinin sosial-psixoloji mahiyyəti” kitabında “etnik xarakteri” Azərbaycan folkloru, bədii ədəbiyyatı fonunda araşdırmış, milli xarakterin incə çalarlarını nəzərə çatdırmışdır.

Azərbaycan psixoloji fikir tarixində milli xarakterlə bağlı tədqiqatlar olduqca azdır. Bu da Azərbaycan Respublikasının uzun müddət Rusiya İmperiyası işğalı altında olması ilə bağlıdır. Həmin dövrdə Sovet ideologiyası hökm sürürdü. SSRİ tərkibinə daxil olan ölkələr, o cümlədən Azərbaycan Respublikası həmin ideologiyaya qulluq etməli, özünün milli adət-ənənəsini, düşüncə tərzini, xarakterini vahid “Sovet adamı”, “Sovet xarakteri” əsasında qurmalı idi. Sovet imperiyasının məqsədi imperiyaya daxil olan Respublikaların xarakterini rus xarakteri çərçivəsində əritmək olmuşdur. Amma şükürlər olsun ki, ədiblərimiz, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərimiz bütün qadağalara baxmayaraq bu istiqamətdə də az da olsa əsər-

lər yazır, dissertasiyalar müdafiə edirdilər. Azərbaycan psixoloqlarından M.Məhərrəmovun, C.Təhmasibin, T.Dadaşovun və başqalarının əsərlərini buna misal göstərmək olar.

Azərbaycan xalqı müstəqillik qazandıqdan sonra bu sahə üzrə tədqiqatlar daha sürətlə inkişaf etməyə başladı. Milli-mənəvi dəyərlər dövlətin milli ideologiyasına çevrildi və milli xüsusiyyətlərin inkişafına dövlət səviyyəsində nəzarət edilməyə başlandı. Milli bayramların dövlət səviyyəsində keçirilməsi və bu adət-ənənələrin geniş ictimaiyyətdə təbliği, milli ruhun yüksəldilməsi önə çəkildi. Bu ideologiyanın əsasını Azərbaycan Respublikasının qurucusu, ümummilli liderimiz H.Əliyev qoymuşdur. Onun “Mən fəxr edirəm ki, mən Azərbaycanlıyam” ifadəsi bir milli özünəqayıdış şüarına çevrildi. Bu azərbaycanlıların milli özünüdərkinin, milli xüsusiyyətlərinin formalaşmasının yeni mərhələyə keçidi idi.

H.Əliyevin Respublikaya rəhbərlik etdiyi illərdə milli dilimizin dövlət dili kimi rəsmi şəkildə müəyyənləşdirilməsinin, mötəbər məclislərdə səslənməsinin, folklorumuzun və klassik yazılı abidələrimizin xüsusən, “Kitabi – Dədə Qorqud” un öyrənilməsinin mühüm ümummilli əhəmiyyətini bir daha aşkarlayır. Bütün bunlar milli mənlilik şüurunu oyadaraq, müstəqilliyimizi yetişdirən əsas amil oldu. Digər tərəfdən, müstəqilliyimizin ilk illərindən dövlət quruculuğu milli ideologiyasının yaradılmasını aktuallaşdırdı. Dünya azərbaycanlılarının milli birliyinin ideoloqu, təbliğatçısı və təşkilatçısı olmaq missiyasını öz üzərinə götürərək böyük uğurla həyata keçirməyə başladı. Fizulinin 500, “Dədə Qorqud”un 1300 illiyinin beynəlxalq miqyasda qeyd edilməsi ümummilli əhəmiyyətli tədbirlərdəndir. Heydər Əliyev hələ Naxçıvanda işləyərkən öz sərəncamı ilə milli bayrağa rəsmi status verməsi, Dünya azərbaycanlılarının həmrəylik gününün elan edilməsi, Novruz, Qurban bayramlarının yeni ruhda və dövlət səviyyəsində qeyd olunması və digər bu kimi qərarlar milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması və mədəniyyətimizin inkişafına xidmət edən hadisələr kimi qiymətləndirilir. Bütün bunlar milli xarakterin uzunmüddətli əsarətdən sonra dirçəlməsi və daha da möhkəmlənməsi baxımından əvəzsizdir.

Milli xarakter (əqidə birliyi, milli qürur, ləyaqət, şərəf, namus, milli qeyrət, vətənə, dinə, dilə, ərazi bütövlüyünə, dövlət atributlarına, gerbə, humanizmə hörmət və s.) əlamətlərinə xas olan uşaq, yeniyetmə, gənclər bütövlükdə götürəndə hər bir vətəndaş xalq üçün, millət üçün gərəkli şəxsiyyət olurlar. Vətən həmişə onlara güvənir və bundan sonra da həmişə belə qeyrətli oğullara, qızlara ehtiyacımız olacaq. Bu oğul və qızlarımızın milli xarakteri bu gün Azərbaycan milli qəhrəmanlarının əyilməzliyi, düşməne qan uddurmaları (S.Əsgərova, Ə.Hacıyev, M.İbrahimov, Ş.Şikarov, A.Bağirov və yüzlərlə başqaları) simasında bir daha bizə qürur hissi bəxş edir.

Hər hansı bir cəmiyyətin sosial-iqtisadi, ictimai, mənəvi-psixoloji inkişafı bu günün və gələcəyin ümid yeri olan gənclərin mənəvi, siyasi, psixoloji zənginliyindən, ağıl və düşüncəsindən, müstəqil mühakimə yürütməsindən, qorxmaz, mərd və mübarizəsindən çox asılıdır. Gənclər nə qədər xalqa, Vətənə sədaqət ruhunda tərbiyə olunsa ölkəmiz üçün bir o qədər yararlı gənclər yetişər. Qloballaş-

ma dövründə yeni-yeni problemlər meydana çıxır. Gənclərimiz bu çətin və mürəkkəb situasiyadan baş çıxarmaq yolunu öyrənməli, ölkəmizin tarixinə, onun maddi-mənəvi dəyərlərinə bələd olmalıdırlar. Gənclərimiz bu yolla hərtərəfli inkişaf etmiş şəxsiyyət kimi formalaşa bilərlər [4, s.9].

Psixoloji tədqiqatlar göstərir ki, qəhrəman şəxsiyyətlər də adətən elə psixoloji toplular olur ki, onlara digər insanlarda az müşahidə olunur milli qeyrət, dönməz, əyilməz xarakter, qətiyyət, cəsərət, mərdlik, risk, şücaət daha üstün olur. Bu cür milli xarakterə malik olanlar onlara xas olan milli xarakter əlamətlərini özünküləşdirir, davranış qaydalarına, adətlərinə çevirirlər. Azərbaycanın milli qəhrəmanı Mübariz İbrahimov belələrindən biridir. O, qarşısına məqsəd qoyur ki, erməni postuna hücum edəcək. Mübariz İbrahimovu buna təkid edən milli xarakterin təsir qüvvəsi idi. O, bunu etməli idi. Çünki onu bu işə təhrik edən onun milli xarakteri idi. M.İbrahimov günlərlə, saatlarla bu haqda fikirləşir, götür-qoy edir. Edim-etməyim motivləri arasında mübarizə gedir. O, bildirdi ki, bu ağır səfərdir, gedib-gəlməz yoldur. Erməni çox rəzil cəlladdır. Ona aman verməyəcəklər. Lakin o, “getmək” motivini seçir. Daha doğrusu olmaqdan çox “ölüm” yolunu seçir. Bilə-bilə dik ölümün üstünə gedir. Vətəni, torpağı, xalqı, şəhidləri canından əziz tutur. Mübariz cəsərtli idi. Cəsərtli adam isə təhlükəli işdən qorxmur. Mübariz də qorxmadan mərdliklə, kişi kimi təkbaşına ermənilərə hücum etdi, xeyli erməni öldürüb, bir ermənini də sürüyüb gətirəndə düşmən tərəfindən qətlə yetirilib. Mərdliyin, cəsərtin, təkidliyin ən yüksək pilləsi qəhrəmanlıqdır. Mübariz bu keyfiyyətlər əsasında qəhrəmanlıq pilləsinə qalxdı. Azərbaycan xalqının qəlbinə həmişəlik olaraq həkk olundu. Bu gün biz Mübariz kimi milli qəhrəmanlarımızla fəxr etməliyik, uşaqları, yeniyetmələri bu ruhda, bu şücaətdə, cəsərtədə tərbiyə etməliyik. Belə olarsa biz tezliklə zəbt olunmuş torpaqları azad edərək Qarabağda Azərbaycan bayrağını dalğalandıracağıq.

Azərbaycan milli qəhrəmanlarının hərbi fəaliyyətini oxuyarkən çoxlu qəribə psixoloji hallarla, qanunauyğunluqlarla rastlaşırıq. Bir çox milli qəhrəmanlar sanki, öz ölümlərini qabaqcadan dərk edir, lakin vətən sevgisi, qeyrət, namus, el-oba təəssübkeşliyini ölümdən üstün olur. Belə qəhrəmanlar öz həyatlarını vətənə qurban verirlər. Əqidə, inam, dözümlülük, cəsərət, mərdlik onlara hər şeydən üstün olur. Azərbaycan milli qəhrəmanı Mübariz İbrahimovun (1988) həyat yoluna, arzu və istəklərinə, xarakterinə nəzər salaq. O, könüllü cəbhəyə getmək üçün atasından razılıq alır. Döyüşdə ön cəbhədə xidmət edir. O, heç bir şeydən qorxmurdu. Ermənilərin azgınlığı onu bezdirmişdi. Mübariz bildirdi ki, onun təkbaşına üzərinə getdiyi erməni əsgərləri çoxdur. 22 yaşı olmasına baxmayaraq cəsur və qorxmaz, xaraktercə möhkəm döyüşçü idi. Bir məsələni xüsusilə vurğulamaq istərdik. Buda bütün milli qəhrəmanların hamısının öz ölümlərindən qorxmamasıdır. Mübariz də sanki öz ölümünü qabaqcadan bilirdi. Amma qorxmurdu. Bu da xarakterin iradi əlamətidir. O bildirdi ki, təkbaşına ondan sayca bir neçə dəfə çox olan erməni dığalarının üstünə gedir. Amma geri qayıtmaq ehtimalı azdır. O, bunu özünə şərəf sayırdı. Vətən sağ olsun deyə ermənilərin üstünə gedir. Amma getməmişdən əvvəl ailəsinə kişilik məktubunu yazmağı da unutmur.

“Canım atam və anam məndən sarı darıxmayın. İnşallah cənnətdə görüşəcəyik. Mənim üçün bol-bol dua edin. Vətənin dar günündə ürəyim dözmür. Allaha xatir bunu etməliyəm. ən azından ürəyim sərinclik tapar. İnşallah şəhid olana kimi bu şərəfsizlərin üstünə gedəcəm. Şəhid olsam, ağlamayın, əksinə sevinin ki, o mərtəbəyə yüksəldim. Allaha ibadətlərinizi dəqiq yerinə yetirin. Çoxlu sədəqə verin. Seyid nəvəsi olaraq bunu etməliyəm. Allah böyükdür, Vətən sağ olsun. Haqqınızı halal edin. Oğlunuz Mübariz” [6, s.3]. Fikir verin “mən şəhid olanda ağlamayın, bu şərəfsizlərin üstünə gedirəm” fikirlərinə. Bu bir Mübarizin yox, bütün Azərbaycan əsgərlərinin fikridir. Onu isə Mübariz dedi və elədi də. O, ölümdən qorxmadı. Ölümü ilə elinə, obasına, ölkəsinə şərəf, ləyaqət gətirdi. Azərbaycan oğullarının igidliyini, mətinliyini göstərdi. Hamı, xüsusilə yeniyetmələr bildilər ki, belə oğulları olan ölkə heç vaxt basılmaz. Yeniyetmələr üçün bundan böyük tərbiyə məktəbi ola bilməz. İnanırıq ki, Vətən neçə-neçə Mübarizlər yetişdirəcək və zəbt olunmuş torpaqlarımız faşist ermənilərdən azad olunacaq. Bax budur, şəxsiyyətin mənəviyyatında milli xarakterin, iradi keyfiyyətlərin yeri, mövqeyi, əhəmiyyəti. Belə olanda şəxsiyyət güclü, əyilməz olur, əqidəsindən dönmür, Vətən uğrunda şəhid olur, lakin seçilir, düşmən qarşısında əyilmir, xalqına, millətinə, yeniyetmə və gəncinə örnək olur.

Bəzi filosoflar xalqın milli xarakterinin formalaşmasında onun dini və inamlarının böyük rol oynadığını qeyd edirlər. Azərbaycan milli xarakterinin özünün də onun dini dəyərləri dayanır. Xalqın dini dünyagörüşü xalqın xarakterini inkişaf istiqamətini müəyyənləşdirir. Milli müstəqillik qazandıqdan sonra xalqın mənəvi xarakterinin dini əsasda inkişafı daha da gücləndi. Amma hal-hazırda milli xarakterin formalaşmasının dinlə əlaqəsinin araşdırılması istiqamətində demək olar ki, tədqiqatlar az aparılır.

Etnopsixologiyaya müasir dövrdə daha çox ehtiyac var. İnsan sıxlığı artıqca, qarşılıqlı münasibətlər gücləndikcə milli mənsubiyyətin unudulduğu, milli xarakterin zəiflədiyi bir dünyada etnopsixologiya xalqları, millətləri birləşdirən dəyər ola bilər. Buna görə də etnopsixologiya sahəsində tədqiqatları artırmaq və bu tədqiqatların nəticələrindən xalqın psixoloji maarifləndirilməsi işində geniş istifadə etmək lazımdır. Ümumiyyətlə hər xalqın psixoloji ədəbiyyatında tədqiq edilən psixoloji məsələlərə onun milli xüsusiyyətləri kontekstindən yanaşılrsa daha dolğun və düzgün nəticələr almaq mümkündür. Belə əsaslara malik psixologiya da xalqa daha çox xidmət edir. Xüsusilə, xalqın milli xüsusiyyətlərinin, milli xarakterinin geniş tədqiqi onun gələcək taleyində həlledici rol oynaya bilər.

Məqalənin aktuallığı. Etnopsixologiya sahəsində tədqiqatları artırmaq və bu tədqiqatların nəticələrindən xalqın psixoloji maarifləndirilməsi işində geniş istifadə etmək lazımdır.

Məqalənin elmi yeniliyi. Məqalədə milli xarakterin araşdırılması mərhələləri ardıcılıqla tədqiq edilmişdir.

Məqalənin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən ali və orta ixtisas məktəb müəllimləri, tələbələr və magistrələr və doktorantlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Adler A. İnsan tanıma sanatı, çev. Ş. Başar, İstanbul 1977
2. Baxşəliyev Ə.T. Azərbaycan milli-mənəvi dəyərlərin sosial-psixoloji mahiyyəti, Bakı, 2011, 481s.
3. Əliyev R. Etnopsixologiya, qloballaşma və millilik, Bakı, 2007, 215 s.
4. Əlizadə Ə.Ə. Müasir Azərbaycan məktəbinin psixoloji problemləri. Bakı.1998, s 368.
5. Əzimli Q. Yaş və pedaqoji psixologiyanın müasir problemləri, Bakı,Nurlan, 2008, 526 s.
6. Rəhilə Elçin, Milli qəhrəmanım, vətən qürürüm. Bakı, Araz, 2010, 119s.
7. Xanoğlu Vəfa. Mənəviyyat və mentalitet // Azərbaycan. 2014, № 5, s.15-22.

Summary

The Essence of Learning Psychological Features of National Character Formation in Teenagers

Ethnic character is an important component of ethnic psychology. Because it is one of the main elements that determine the ethnic cage. Ethnic character is understood as a psychological character, which does not depend on the person, but generalizes the psychological quality, the behavior and the attitude of each member of the ethics, or some degree of attitudes in the system of relationships. It is no coincidence that "ethnic character" or "national character" is used as a synonym for the concept of "mental simulation". The concept of "mental image" is a complex social or psychological phenomenon of ethnos or some other people, which is a relative change in the variety of people's mental life, and the relative common and stable elements. If people possess the nation's character, they will live with it. Existence is the human nature.

Резюме

Суть изучения психологических особенностей формирования национального характера у подростков

Этнический характер - важный компонент этнической психологии. Потому что, это один из основных элементов, определяющих этническую клетку. Этнический характер понимается как психологический характер, который не зависит от человека, а обобщает психологическое качество, поведение и отношение каждого члена этики или же некоторые в системе отношений. Не случайно, что «этнический характер» или «национальный характер» используется как синоним концепции «умственного моделирования». Понятие «ментальный образ» представляет собой сложное социальное или психологическое явление этноса или некоторых других людей, что является относительным изменением в разнообразной ментальной жизни людей и относительных общих и стабильных элементов. Национальный характер нации определяет его будущее. Природа людей - это его существование.

Rəyçi: prof. Ə. Baxşəliyev